

ประกาศรัชกาลที่ 4 ว่าด้วยเรื่องดาราศาสตร์และโหราศาสตร์ : ข้อสังเกตบางประการ

ไพบุลย์ โพธิ์หวังประสิทธิ์ *
บทคัดย่อ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงเป็นผู้นำทางด้านความคิดแบบวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ในสยามประเทศ จนได้รับการถวายพระสมัญญานามว่า “พระบิดาแห่งวิทยาศาสตร์ไทย” แต่ในขณะเดียวกัน ก็ทรงมีความเชื่อแบบโหราศาสตร์ไปด้วยพร้อมกัน ดังนั้น พระราชกรณียกิจทางด้านดาราศาสตร์และโหราศาสตร์ดังตัวอย่างที่ได้ยกขึ้นมาแสดงในบทความนี้ จึงตั้งอยู่บนหลักการของแนวความคิดทั้งในทางวิทยาศาสตร์และแนวความคิดที่มีได้เป็นวิทยาศาสตร์หรือคติความเชื่อแบบโบราณ

ผู้เขียนได้ศึกษาค้นคว้าโดยวิธีการวิเคราะห์เอกสาร จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ซึ่งถือเป็นหลักฐานชั้นต้นที่ได้มีการนำมาตีพิมพ์แล้ว คือ ประกาศรัชกาลที่ 4 ซึ่งนักประวัติศาสตร์ได้ให้ความเห็นไว้ว่า ประกาศรัชกาลที่ 4 ทั้งหมดนี้ ล้วนมาจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสิ้น ดังนั้น จึงเป็นการแสดงถึงตัวตนของพระองค์ได้อย่างแท้จริง

ผลการวิเคราะห์ประกาศรัชกาลที่ 4 จำนวน 343 ประกาศ พบว่ามีจำนวน 8 ประกาศที่มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับเรื่องดาราศาสตร์และโหราศาสตร์ โดยที่ส่วนหนึ่งของเนื้อหาซึ่งปรากฏอยู่ในประกาศดังกล่าวนี้ เป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงได้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีความเชื่อทั้งในทางวิทยาศาสตร์และสิ่งที่มีได้เป็นวิทยาศาสตร์ไปพร้อมๆ กัน หรือบางทีในประการหลังนี้ อาจจะเป็นไปได้ว่า แท้ที่จริงแล้ว พระองค์ทรงมีความเชื่อแบบวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ทั้งหมด เพียงแต่ต้องการสั่งสอนและบอกกล่าวกับประชาราษฎร์ที่มีคติความเชื่อแบบโบราณ ดังนั้น พระองค์จึงต้องโอนอ่อนผ่อนตามเพื่อให้การสื่อสารของพระองค์ไปยังประชาราษฎร์ ประสบความสำเร็จ ก็เป็นได้เช่นเดียวกัน

คำสำคัญ : พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประกาศรัชกาลที่ 4 ดาราศาสตร์ โหราศาสตร์

* อาจารย์ ดร., หมวตวิชาสังคมศาสตร์ สำนักวิชาพื้นฐาน สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง วิทยาเขตชุมพร

The Proclamations of King Mongkut on Astronomy and Astrology : Some Observations

Phaiboon Phowungprasit*

Abstract

King Mongkut was a pioneer of the modern scientific thinking in Siam. Therefore, he was given the name of “a father of science in Thailand”. On the same way, he also believed on astrology too. Thus, his proclamations on astronomy and astrology which presented on this article were based on the principle of not only a scientific thinking but also on the principle of a non-scientific thinking or traditional belief.

The author used a documentary research technique by studying a primary source which was called “Collected Proclamations of King Mongkut”. The historians said that all of the idea on these proclamations came from King Mongkut only. Thus, it could summarize that these were his real image.

The analysis of 343 proclamations of King Mongkut let this study find that it had only 8 proclamations which related to astronomy and astrology. Some of the idea which presented on these proclamations was the major evident of this study. It could summarize that King Mongkut had both a scientific thinking and a non-scientific thinking on his idea. On the other hand, it could be said that all of his idea were on the principle of a scientific thinking only. As King Mongkut would like to teach and to tell his idea to the citizen that still had a traditional belief; therefore, he had to apply his idea into two dimensions for helping his communication to succeed.

Key words : King Mongkut; The Proclamations of King Mongkut; Astronomy; Astrology

---

* Faculty member Doctor, Division of Social Science, Department of Foundational Education, King Mongkut's Institute of Technology Ladkrabang Chumphon Campus, Chumko, Pathiu, Chumphon

บทนำ

เป็นเวลาเนิ่นนานมาแล้วที่มนุษย์ได้เฝ้ามองทะเลวัดถุ่นท้องฟ้าและพยายามศึกษาค้นคว้า หาความสัมพันธ์ของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เพื่อจะนำความรู้ที่ได้รับมาใช้ในการอธิบายและทำนายเหตุการณ์อันจะเกิดขึ้นตามมา ซึ่งเรียกกันว่า “การพยากรณ์”

แนวคิดทาง “โหราศาสตร์” ซึ่งได้รับการยอมรับจากมนุษย์บนโลกนี้เกิดจากการค้นคว้า การสังเกตและการบันทึกปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นซ้ำๆ กัน มีการเก็บรวบรวมเนื้อหาไว้แล้วจึงสรุปเนื้อหาเป็นคำอธิบายเหตุการณ์อันเป็นผลหรือที่เรียกกันว่า “คำทำนาย” กล่าวคือ ถ้าเกิดเหตุการณ์หนึ่งขึ้น อีกเหตุการณ์หนึ่งก็จะเกิดขึ้นตามมา อันถือว่าเป็นการรวบรวมค่าความถี่และร้อยละ และเป็นสถิติเชิงบรรยาย (Descriptive Statistics) ในศาสตร์สมัยใหม่ที่เรียกกันว่า “วิชาสถิติ” นั่นเอง

ปัจจุบัน “วิชาฟิสิกส์” ที่ศึกษาปรากฏการณ์ตามธรรมชาติได้ให้คำอธิบายปรากฏการณ์ “น้ำขึ้นและน้ำลง” ซึ่งเกิดขึ้นบนโลกมนุษย์ว่าเป็นผลมาจากแรงโน้มถ่วงของโลกและดวงจันทร์ รวมถึงทะเลวัดถุ่นอื่นๆ บนท้องฟ้าที่กระทำต่อกันด้วยหลักการเรื่องแรงดึงดูด ซึ่งดูเหมือนกันว่าดวงจันทร์จะมีอิทธิพลในประเด็นนี้มากที่สุดตาม “ข้างขึ้นและข้างแรม” ตามหลักการคำนวณทางจันทรคติ กล่าวคือ ดวงจันทร์ได้ส่งแรงดึงดูดมวลของน้ำในที่ต่างๆ บนพื้นโลกให้เปลี่ยนระดับขึ้นหรือลงแตกต่างกันไปจากระดับน้ำทะเลปานกลางได้

ในขณะที่ “วิชาชีววิทยา” ได้ศึกษาค้นคว้าและอธิบายสัดส่วนของมวลในร่างกายของมนุษย์ว่าประกอบไปด้วยน้ำถึงร้อยละ 70

ของมวลรวมทั้งหมดของร่างกาย ซึ่งส่วนที่เหลือนอกจากนี้อีกร้อยละ 30 จะประกอบไปด้วย “องค์ประกอบทางเคมี” อันได้แก่ อินทรีสารอาทิ โปรตีน ไขมัน คาร์โบไฮเดรต กรดนิวคลีอิกหรือสารพันธุกรรม (DNA และ RNA) เป็นต้น และ อนินทรีสาร ซึ่งได้แก่ แร่ธาตุต่างๆ อาทิ โซเดียม โปแตสเซียม แคลเซียม เป็นต้น

ดังนั้น หากดวงจันทร์หรือทะเลวัดถุ่นต่างๆบนฟากฟ้าสามารถส่งแรงดึงดูดมายังมวลของน้ำบนพื้นโลกได้จริง ตามหลักการทางฟิสิกส์ที่อธิบายไปข้างต้นนี้ นอกจากการส่งผลต่อน้ำที่อยู่ตามแหล่งน้ำตามธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นทะเล แม่น้ำ ลำคลอง ฯลฯ แล้ว ก็ย่อมสามารถส่งอิทธิพลต่อมวลของน้ำที่อยู่ภายในร่างกายของมนุษย์ทุกคนได้เช่นเดียวกัน

ดังนั้น ด้วยสมมติฐานข้างต้นนี้ จึงสอดคล้องกับหลักการสำคัญของโหราศาสตร์ที่ว่า หากทะเลวัดถุ่นท้องฟ้า มีการเคลื่อนที่โยกย้ายหรือเปลี่ยนตำแหน่งแล้ว ก็จะทำให้มนุษย์บนพื้นโลกได้รับอิทธิพลดังกล่าวตามไปด้วย คือ จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงไปจากระดับปกติหรือระดับปานกลางที่ใช้เป็นจุดอ้างอิงในประเด็นต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นไปในทางที่ “ดีขึ้น” หรือ “เลวลง” ก็ตาม อาทิ ในทางการเมืองเมื่อดาวหางโคจรมาใกล้กับพื้นโลก ผู้นำทางการเมืองบางท่านอาจเชื่อว่า จะต้องแก้เคล็ดด้วยการทำพิธีสะเดาะเคราะห์ในรูปแบบต่างๆ หรือความเชื่อทางโหราศาสตร์เรื่อง “การเคลื่อนดวง” เพื่อหลบหลีกมิให้ดวงในวันเดือนปีเกิดของตนเองไปขัดแย้งขวางทางกับการเคลื่อนที่ของทะเลวัดถุ่นฟากฟ้าดังกล่าว ด้วยการเดินทางไกล (ซึ่งอาจอาศัยพาหนะเป็นเครื่องบินก็ได้) อันเป็นความเชื่อเรื่องการสะเดาะเคราะห์จาก

การได้รับความยากลำบากของการเดินทางไกล เป็นการทดแทนไปแล้ว ซึ่งจะสามารถไปปลงล้างเหตุการณ์ที่ไม่ดี ซึ่งเชื่อว่าอาจจะเกิดขึ้นจากผลของการเคลื่อนที่ของดวงดาวได้

ในทางตรงกันข้าม การอธิบายพฤติกรรมของมนุษย์ก็สามารถอธิบายในอีกด้านหนึ่งอย่างเป็นเหตุเป็นผลได้ดีกว่า ตามหลักการทาง “สังคมวิทยา” และ “จิตวิทยา” ที่ว่า การกระทำหรือการแสดงออกของมนุษย์ ย่อมน่าจะขึ้นอยู่กับเจตจำนงเสรีของแต่ละบุคคลที่จะเลือกแสดงพฤติกรรมใดๆ ก็ตามออกมา โดยพิจารณาถึงผลที่อาจจะเกิดขึ้นในภายหลังมากกว่า

โดยที่แรงดึงดูดหรือแรงโน้มถ่วงใดๆ จากเทหะวัตถุบนฟากฟ้าไม่สามารถมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจในชีวิตของมนุษย์ได้เลย ทั้งนี้เพราะมนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีระบบความคิดและจิตใจ ดังนั้น จึงมีการกระทำที่เป็นตัวของตัวเอง มีการตัดสินใจเลือกกระทำหรือไม่กระทำพฤติกรรมใดๆ ของตนเองภายใต้บริบทของสิ่งแวดล้อมหรือเงื่อนไขทางสังคม ซึ่งแตกต่างไปจากน้ำที่มวลของมันถูกแรงดึงดูดโน้มมาจากดวงจันทร์ได้โดยตรง โดยที่ น้ำเป็นสสารซึ่งปราศจากชีวิตและจิตใจ คือเพียงแค่ประกอบไปด้วยธาตุสำคัญที่ “วิชาเคมี” สามารถให้คำอธิบายได้ว่าในแต่ละโมเลกุลของน้ำจะประกอบไปด้วยธาตุสำคัญ 2 ชนิด ประกอบเข้าด้วยกัน คือ ไฮโดรเจน 2 อะตอม และออกซิเจน 1 อะตอม โดยใช้พันธะของไฮโดรเจน และไฮโดรเจนแต่ละตัวได้ทำมุมกันที่ 104 องศา ในขณะที่ออกซิเจนตัวเดียวกันที่จับกับไฮโดรเจนนี้ ก็จะไปใช้พันธะของไฮโดรเจนร่วมกับโมเลกุลของน้ำโมเลกุลอื่นๆ ในแบบร่างแหต่อไปด้วย อันทำให้เกิดเป็นแรงตึงผิวของน้ำ ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า

มวลของน้ำมิได้มีชีวิตและจิตใจ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของการเลือกตัดสินใจหรือการแสดงออกทางพฤติกรรมได้ แต่ประการใดเลย

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ จึงสรุปได้ว่า ยังไม่มีหลักฐานในทางวิทยาศาสตร์ใดๆ ซึ่งอาจจะด้วยข้อจำกัดของระบบการวัดหรือเครื่องมือที่ใช้ในการวัดในทางวิทยาศาสตร์ รวมถึงความสามารถในการรับรู้และเข้าใจของมนุษย์ที่จะอธิบายและพิสูจน์ได้ว่า การเคลื่อนที่ของเทหะวัตถุบนฟากฟ้าจะสามารถส่งอิทธิพลโดยตรงต่อชีวิตของมนุษย์บนพื้นโลกนี้ได้ ดังนั้น จึงไม่สามารถสรุปได้ว่า โหราศาสตร์ที่อาศัยการเคลื่อนที่ของดวงดาวบนฟากฟ้า ประกอบการทำนายเป็นประการสำคัญ จะเป็นการทำนายหรือการพยากรณ์ที่น่าเชื่อถือตามหลักการในทางวิทยาศาสตร์ได้ ดังนั้น ด้วยข้อสรุปเช่นนี้ โหราศาสตร์และวิทยาศาสตร์ จึงเป็นสิ่งที่ไม่อาจจะไปด้วยกันได้เลย โดยดูเหมือนกับว่ามันขัดแย้งกันอยู่ตลอดเวลาด้วยตัวของมันเอง เป็นเช่นนั้นเอง (Suchness) ของมันเอง

อย่างไรก็ดี ประเด็นที่จะนำเสนอต่อไปนี้ ถือเป็น การบูรณาการโหราศาสตร์และวิทยาศาสตร์ในส่วนของดาราศาสตร์เข้าด้วยกันอย่างสวยงาม ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นพระอัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ที่สามารถนำโหราศาสตร์และวิทยาศาสตร์ (ดาราศาสตร์) มาใช้ได้อย่างสอดคล้อง ประสาน และเกื้อกูลกันเป็นดั่งกับ “หยินและหยาง” ที่ขัดแย้งกัน แต่ก็ไปด้วยกันได้ หรือเป็นดั่งกับ “เสียง” ที่ตัวของมันเองเป็นทั้ง “คลื่นและอนุภาค” ไปพร้อมๆ กันได้ ดังจะได้อธิบายในเรื่องราวในทางประวัติศาสตร์เป็นลำดับต่อไป

ประกาศรัชกาลที่ 4 ว่าด้วยเรื่องดาราศาสตร์และโหราศาสตร์ : ข้อสังเกตบางประการ

จากการศึกษาทางประวัติศาสตร์ของผู้เขียน ด้วยการค้นคว้าหาความรู้โดยวิธีการวิเคราะห์เอกสาร (Documentary Research) จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ซึ่งเป็น “หลักฐานชั้นต้น” (Primary Source ที่ได้มีการนำมาตีพิมพ์แล้ว) อันถือเป็นเอกสารที่มีความน่าเชื่อถือในทางประวัติศาสตร์ คือ “ประกาศรัชกาลที่ 4” (Proclamations of King Mongkut) ซึ่งถือว่ามีสถานะเทียบเท่าหรือคล้ายคลึงกับ “ราชกิจจานุเบกษา” ของทางราชการในปัจจุบัน

โดยประกาศดังกล่าวนี้ นักประวัติศาสตร์ชั้นนำของประเทศไทยได้ให้ความเห็นไว้ว่า บางประกาศพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงเป็นผู้ที่เขียนขึ้นด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง และอีกส่วนหนึ่งพระองค์ได้มีพระราชดำรัสสั่งบรรดาเสนาอำมาตย์ชั้นผู้ใหญ่และข้าละออองธุลีพระบาทเหล่านั้น ให้เรียบเรียงขึ้นตามพระราชดำรัสของพระองค์อีกทีหนึ่ง โดยออกประกาศระหว่างปี พ.ศ.2394 ถึงปี พ.ศ.2411 อันเป็นระยะเวลาที่พระองค์ทรงครองราชย์สมบัติ จึงกล่าวได้ว่า “ประกาศรัชกาลที่ 4” ทั้งหมดมาจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทั้งสิ้น ดังนั้น จึงเป็นการแสดงถึง “ตัวตน” ขององค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อย่างแท้จริง (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, 2548 : คำนำ (หน้า 30))

ประกาศเหล่านี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงใช้เป็นเครื่องมือสำคัญ

ใน “การสื่อสาร” ระหว่างพระองค์กับชนชั้นผู้อยู่ใต้ปกครอง ซึ่งสามารถเข้าถึงราษฎรอันอยู่ในสถานะของผู้รับสารได้อย่างมีประสิทธิภาพ (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, เพิ่งอ้าง) ด้วยผลของการรับเอาวิทยาการความก้าวหน้าทางด้านการพิมพ์จากประเทศตะวันตก โดยการตั้งโรงพิมพ์หลวงชื่อ “โรงอักษรพิมพ์การ” ขึ้น นอกจากนั้น เนื้อหาทั้งหมดในประกาศรัชกาลที่ 4 รวมทั้งสิ้น จำนวน 343 ประกาศนี้ ถือได้ว่าเป็นสุดยอดของ “การบันทึกวิทยาการแห่งความรู้” ในยุคสมัยครั้งเมื่อประเทศสยามได้ก้าวเข้าสู่ กระแส ของ ความ เป็น สมัย ใหม่ (Modernization) จากกระแสอิทธิพลของชาติตะวันตกในยุคลัทธิล่าอาณานิคม (Colonialism)

ผลจากการวิเคราะห์ “ประกาศรัชกาลที่ 4” ในเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ “ดาราศาสตร์และโหราศาสตร์” พบว่า มีจำนวนทั้งหมด 8 ประกาศ หรือคิดเป็นร้อยละ 2.33 ของจำนวนประกาศทั้งหมด ดังมีรายชื่อต่อไปนี้

หนึ่ง) ประกาศดาวหางขึ้นอย่าให้วิตก (ณ วันอาทิตย์ เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก) เป็นประกาศที่ 152 จากประกาศทั้งหมด และออกประกาศในปี พ.ศ.2401

สอง) ประกาศดาวหางปีระกา ตรีศก (ณ วันจันทร์ เดือน ๘/๘ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีระกา ตรีศก) เป็นประกาศที่ 203 จากประกาศทั้งหมด และออกประกาศในปี พ.ศ.2404

สาม) ประกาศสุริยุปราคา (เดือน ๘ บูรพาษาฒ ปีระกา ตรีศก) เป็นประกาศที่ 204 จากประกาศทั้งหมด และออกประกาศในปี พ.ศ.2404

สี่) ประกาศดาวพระเคราะห์พุธเข้าในดวงพระอาทิตย์ (ณ วันอาทิตย์ เดือน ๑๑ แรม ๒

คำ ประกาศ ตรีศก) เป็นประกาศที่ 207 จากประกาศทั้งหมด และออกประกาศในปี พ.ศ.2404

ห้า) ประกาศสุริยุปราคาหมดดวง (ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๙ แรม ๓ ค่ำ ปีมะโรง สัมฤทธิศก) เป็นประกาศที่ 302 จากประกาศทั้งหมด และออกประกาศในปี พ.ศ.2411

หก) ประกาศว่าด้วยวิธีคิดอักษมาส (ไม่ปรากฏวันที่) เป็นประกาศที่ 303 จากประกาศทั้งหมด และออกประกาศในปี พ.ศ.2411

เจ็ด) ประกาศวิธีบอกศักราช (ไม่ปรากฏวันที่) เป็นประกาศที่ 305 จากประกาศทั้งหมด และออกประกาศในปี พ.ศ.2411

และแปด) ประกาศว่าด้วยพระอาทิตย์ถึงดาวฤกษ์อัสนุข ก็เป็นมหาสงกรานต์ (ไม่ปรากฏวันที่) เป็นประกาศที่ 307 จากประกาศทั้งหมด และออกประกาศในปี พ.ศ.2411

ในรายละเอียด พบเนื้อหาซึ่งในบทความนี้จะนำมาวิเคราะห์เป็นข้อสังเกตบางประการ ดังที่จะนำเสนอต่อไปนี้

ในประกาศที่ 152 เรื่อง “ประกาศดาวหางขึ้นอย่าให้วิตก” พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำรัสว่า “...คราวนั้นก็มา (หมายถึงดาวหาง) ในเดือนสิบเอ็ดในทศนี้ ในราศีแสดฤดูกาลเวลานี้ ก็ไม่มีเหตุอะไรนัก มีแต่ความใช้ทรัพย์สินแลกระบือล้มมาก แลฝนแล้ง แล้วก็ได้พระเศวตกฤษร (ช้างหลวง) มาในปีมะแม ตรีศกนั้น ...เพราะเหตุนี้อย่าให้ราษฎรทั้งปวงตื่นกัน แลคิดวิตกเล่าลือไปต่างๆ ด้วยว่ามีใช้ จะเห็นแต่ในพระนครนี้แลเมืองที่ใกล้เคียงเท่านั้นหามิได้ ย่อมได้เห็นทุกบ้านทุกเมือง ทั่วพิภพอย่างได้เห็นนี้แล...” (อ้างถึงใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, 2548 : 191)

จะเห็นได้ว่าพระองค์ต้องการนำเสนอหลักฐานเชิงประจักษ์ (Empirical Data) ให้กับปวงประชาราษฎรชาวสยามว่าเมื่อครั้งแผ่นดินรัชกาลที่ 2 ก็ได้มีดาวหางดวงนี้ปรากฏขึ้นมาแล้ว และในครั้งนั้น เหตุการณ์ที่เกิดติดตามากก็คือ (1) ได้มีใช้ทรัพย์สิน (หรือฝืนดาช) ระเบิดขึ้น (2) มีกระบือล้มตายจำนวนมาก (3) เกิดฝนแล้ง และ (4) ราชสำนักได้ช้างพระเศวตกฤษรมา

เมื่อวิเคราะห์ตามหลักวิทยาศาสตร์ที่ปรากฏการณ์ต่างๆ ในทางวิทยาศาสตร์จะต้องสามารถจัดการทดลองให้ทำซ้ำได้ โดยควบคุมตัวแปรอื่นๆ ในการทดลองให้คงที่ คือ จับตัวแปรอื่นให้หนึ่ง ก็ต่อเมื่อในคราวที่ออกประกาศนี้เมื่อดาวหางดวงเดียวกันกับที่เคยโคจรมา ในครั้งเมื่อรัชสมัยรัชกาลที่ 2 นี้ ได้โคจรมาอีกครั้ง ก็จะต้องเกิดเหตุการณ์ทั้ง 4 ประการดังกล่าวนี้ด้วย เหมือนๆ กัน

ความสัมพันธ์ของตัวแปรต้นและตัวแปรตามนี้ มนุษย์คงไม่สามารถจัดการทดลองและควบคุมตัวแปรด้วยตนเองได้ คงทำได้แต่เพียงเฝ้าสังเกต บันทึก และอาศัยความถี่ในการบันทึกนี้ มาหาความน่าจะเป็น และพยายามอธิบายเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นตามมา ด้วยการคาดการณ์หรือการทำนาย ซึ่งถือว่าเป็นส่วนประกอบหนึ่งของวิชาสถิติสมัยใหม่ได้เพียงเท่านั้น

ในอีกแง่หนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อาจจะต้องการให้ราษฎรไม่คิดวิตกไปต่างๆ นานา ตามระบบความคิดความเชื่อแบบโบราณในสมัยนั้น ดังนั้น พระองค์จึงเพียงแค่อยกเหตุการณ์ที่เคยเกิดขึ้นจริงมาแล้วในครั้งอดีต เพื่อเป็นการปราชญ์ให้ราษฎรอยู่ในความตระหนก แตกตื่นไป นั่นเอง

ความคิดเรื่องดาราศาสตร์และโหราศาสตร์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สามารถสะท้อนได้อย่างชัดเจนอีกแห่งหนึ่งในประกาศที่ 203 เรื่อง “ประกาศดาวหางปีระกา ตริศก” ดังพระราชดำรัสว่า “... ลางสิ่งก็เป็นแต่รู้ได้ว่าจะจะเป็นจะมี เพราะฉะนั้น ถ้าใครเห็น (ดาวหาง) อย่าให้ตกใจว่ากระไรอุ่นวายไป วิสัยของแปลกประหลาดในอากาศมีมา ถ้าจะมีโทษก็เคยเห็น ให้เกิดเหตุสองอย่าง ให้ฝนแล้งในฤดูฝน หรือจะให้ฝนตกมากปรกติไปอย่างหนึ่ง จะให้เกิดความไข้ต่างๆ แก่คนหรือ ช้าง ม้า โค กระบือ อย่างหนึ่ง ...” (อ้างถึงใน ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, 2548 : 289-292)

นั่นแสดงว่าพระองค์ต้องการสื่อสารความคิดของพระองค์ให้กับราษฎรได้รู้ว่า เมื่อมีตัวแปรนำ คือ ปรากฏการณ์ดาวหางโคจรมาใกล้เคียงกับโลก ก็จะทำให้เกิดตัวแปรตาม คือ เหตุการณ์อีกเหตุการณ์หนึ่งตามมา คือ อาจจะทำให้เกิดโทษได้ 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ (1) ฝนจะแล้งหรือฝนจะตกมากเกินไป และ (2) จะทำให้คนและสัตว์เลี้ยงต่างๆ ต้องล้มตายลงไป

แต่นอกเหนือจากการนำเสนอประเด็นดังกล่าวให้กับราษฎรได้รับรู้ เพื่อระงับความตื่นตระหนกตามความคิดความเชื่อแบบโบราณแล้ว ประกาศฉบับนี้ ยังแฝงการนำเสนอคำแนะนำวิธีการป้องกันตนเองจากโรคภัยไข้เจ็บ ด้วยวิธีการต่างๆ ไว้ด้วย รวมทั้งในทางตรงกันข้ามกับคตินิยมความเชื่อแบบโบราณ พระองค์ก็พยายามนำเสนอระบบความคิดแบบวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ให้กับประชาชนไปพร้อมๆ กันอีกด้วย

ในประกาศที่ 204 เรื่อง “ประกาศสุริยุปราคา” (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ,

2548 : 292-293), ประกาศที่ 207 เรื่อง “ประกาศดาวพระเคราะห์พุธเข้าในดวงพระอาทิตย์” (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, 2548 : 296-297), ประกาศที่ 302 เรื่อง “ประกาศสุริยุปราคาหมดดวง” (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, 2548 : 514-515) เป็นหลักฐานที่สะท้อนถึงพระอัจฉริยภาพอย่างชัดเจนของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ในเรื่องการคำนวณทางดาราศาสตร์ ที่พระองค์ทรงมีความรู้ความสามารถและความชำนาญที่สามารถทำได้ทัดเทียมกับชาวตะวันตกหรืออาจจะเหนือกว่า

ในประการสำคัญ คือ ประกาศที่ 302 เรื่อง “ประกาศสุริยุปราคาหมดดวง” นี้เอง ที่เป็นคำทำนายของพระองค์ก่อนที่จะเกิดเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ของชาติไทย คือ การเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรสุริยุปราคาเต็มดวง ที่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ในวันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ.2411 (อนุสิษฐ์ คุ่มคำมี และคณะ, มปป. : 142-144) อันเป็นที่มาของวันที่ 18 สิงหาคม ของทุกปี ที่ถูกกำหนดให้เป็น “วันวิทยาศาสตร์แห่งชาติ”

ในประกาศที่ 303 เรื่อง “ประกาศว่าด้วยวิธีคิดอิกมาส” (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, 2548 : 515-523) และประกาศที่ 305 เรื่อง “ประกาศวิธีบอกศักราช” (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, 2548 : 524-525) เป็นคำอธิบายอย่างสลับซับซ้อนถึงวิธีการคำนวณวันเดือนปีในระบบปฏิทินว่าด้วยเรื่องการนับเดือนซ้ำกันในแต่ละรอบปี กล่าวคือ ในปีที่เป็นอิกมาส จะต้องมามีเดือน 8 สองหน และในรอบ 19 ปี ก็จะมีปีที่เป็นอิกมาสรวม 7 ครั้ง ส่วนในประกาศที่ 307 เรื่อง “ประกาศว่าด้วยพระ

อาทิตย์ถึงดาวฤกษ์อัสซุซ ก็เป็นมหาสงกรานต์” (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, 2548 : 526-527) ว่าด้วยเรื่องวิธีการคำนวณวันสงกรานต์ (ซึ่งจะแตกต่างกันไปในแต่ละปี มิได้กำหนดเอาไว้วันที่ 13 เมษายน เหมือนดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้)

ในประกาศว่าด้วยเรื่องการคำนวณทั้งหลายนี้ จึงเป็นการนำเอาวิชาโหราศาสตร์มาเดินทางควบคู่ไปพร้อมๆ กันกับวิชาวิทยาศาสตร์ ในส่วนที่ว่าด้วยการคำนวณและสถิติ ในขณะที่ประกาศที่นำเสนอข้อเท็จจริงที่แฝงไว้ด้วยความคิดความเชื่อแบบโบราณ (อาทิ เรื่องอิทธิพลของดาวหางกับสิ่งต่างๆ ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตที่อยู่บนโลกนี้ เป็นต้น) คงจะเป็นตัวแทนของความเป็นโหราศาสตร์ซึ่งในส่วนที่เหลือจากข้างต้น ก็เป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามกับวิทยาศาสตร์

นอกจากหลักฐานเชิงประจักษ์ที่พบในเอกสารชั้นต้น “ประกาศรัชกาลที่ 4” ดังที่ได้นำเสนอมาแล้ว ผู้เขียนขอกล่าวถึงหลักฐานอีกชิ้นหนึ่ง ซึ่งสามารถแสดงได้ว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ในด้านหนึ่ง ที่ทรงเป็นนักวิทยาศาสตร์ชั้นนำของสยาม จนได้รับการเทิดทูนให้ทรงเป็น “พระบิดาแห่งวิทยาศาสตร์ไทย” นอกเหนือไปจากพระราชสมัญญานามว่า “พระราชบิดาแห่งการปฏิรูป” (อุดม เขยกิจวงศ์, 2550: 120) แต่ในอีกด้านหนึ่งนั้น พระองค์ก็มีความเชื่อที่คัดค้านกับวิทยาศาสตร์ คือโหราศาสตร์ ซึ่งอาจจะเป็นศาสตร์ที่เดินไปในทางเดียวกันกับวิทยาศาสตร์ได้เพียงแค่เรื่องเดียว คือ ค่าความถี่ของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหรือความน่าจะเป็นในทางสถิติเท่านั้น นอกเหนือจากนี้แล้ว อาจจะได้ถือว่าเป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามกันเลยทีเดียว

หลักฐานดังกล่าวก็คือ การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถวายพระเกียรติยศให้กับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว หรือสมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฑามณี ซึ่งเป็นพระอนุชาของพระองค์ ให้เป็นดังพระเจ้าแผ่นดินกรุงสยาม พระองค์ที่ 2 ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 4 นี้ ดังปรากฏหลักฐานเป็นลายลักษณ์อักษรอยู่ในเอกสาร “ไขข้อสัญญาฮาริกปาก” เมื่อปีมะโรง อัฐศก ศักราช 1218 ที่กล่าวถึงพระนามของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “The First King” และพระนามของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “The Second King” (สุนิสสา มั่นคง, 2550 : 73-74) เหมือนดังเมื่อครั้งในแผ่นดินของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ที่ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเอกาทศรถ อันเป็นพระอนุชาของพระองค์ ได้ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ พระองค์ที่ 2 ในเวลาเดียวกันกับพระองค์

เหตุผลส่วนพระองค์ของการถวายพระเกียรติยศให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นเสมือนดังพระมหากษัตริย์ ก็ด้วยการที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงคำนวณในทางโหราศาสตร์และเชื่อว่าดวงของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นดวงของผู้ที่มีบุญบารมีและจะต้องได้เสด็จขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์ ดังที่สุวรรณ เพชรนิล (2547 : 24-25) ได้กล่าวสรุปไว้ว่า “...ทรงเห็นว่าดวงพระชะตาของสมเด็จพระราชาอนุชา แรงนั๊ก น่าจะได้เป็นพระมหากษัตริย์ ถ้าทรงเป็นเพียงพระองค์เดียว พระชนมายุอาจจะไม่ยืนก็ได้ ทั้งทรงรักสมเด็จพระราชาอนุชาอย่างยิ่ง ทรงเตรียมหลักทางถวายไว้พร้อม บางกระแสว่า การมีพระเจ้า

แผ่นดินพร้อมกันทั้ง 2 พระองค์ เพื่อป้องกันความแตกสามัคคีเรื่องพระราชสมบัติ หลังจากพระองค์หนึ่งสวรรคตก็ได้...” ซึ่งนอกเหนือจากเหตุผลดังกล่าวนี้ ก็อาจจะมีตัวแปรอื่นๆ เข้ามาเกี่ยวข้อง อาทิ อิทธิพลทางการเมืองและการทหาร เป็นต้น ก็เป็นไปได้ เช่นเดียวกัน

จึงขอก่อร่างสรูป เป็นข้อสังเกตบางประการในที่นี้ว่า แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 จะได้รับการเทิดทูนพระอัจฉริยภาพของพระองค์ในฐานะของ “พระบิดาแห่งวิทยาศาสตร์ไทย” และถือกันว่า “วันที่ 18 สิงหาคม” ของทุกปี ซึ่งเป็นวันคล้ายกับวันที่พระองค์ทรงเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรสุริยุปราคาเต็มดวง อันเกิดขึ้นจริงตามคำทำนายล่วงหน้า (อุดม เขยกิจวงศ์, 2550 : 136-137) ที่หัวอก จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ในปี พ.ศ. 2411 เป็น “วันวิทยาศาสตร์แห่งชาติ” แต่พระองค์ก็ทรงมีความคิดและความเชื่อที่ขัดแย้งกับหลักวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ที่แฝงไว้อยู่กับความเป็นนักวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ของพระองค์เอง เสมือนดัง “สองด้านของเหรียญอันเดียวกัน” ดังเห็นได้จากการวิเคราะหฺ์และตีความดังกล่าวที่นำเสนอไปข้างต้นแล้วนั้น ... ทั้งนี้ หากมองให้ลึกกลงไปอีกชั้นหนึ่ง อาจจะเป็นไปได้ว่า พระองค์มีพระอัจฉริยภาพซ้อนพระอัจฉริยภาพอีกชั้นหนึ่ง ที่คนโดยทั่วไปอาจจะคาดไม่ถึง กล่าวคือ สภาพของสังคมและวัฒนธรรมในครั้งเมื่อสมัย 100 กว่าปีที่แล้ว ราษฎรชาวสยามยังมีระเบียบและระบบความคิดที่มีพื้นฐานฝังรากลึกอยู่กับความเชื่อแบบโบราณ (Traditional Belief) หากพระองค์นำเสนอวิทยาการความรู้สมัยใหม่ซึ่งเป็นไปตามหลักการของวิทยาศาสตร์แล้ว ประชากรราษฎรของพระองค์อาจจะไม่สนใจ ไม่เข้าใจ หรือไม่รับรู้ใน

วิทยาการชนิดนี้ก็เป็นได้ ดังนั้น วิธีการนำเสนอในฐานะผู้ส่งสารของพระองค์ไปยังปวงประชาราษฎร จึงจะต้องเป็นไปในทางสายกลางคือไม่ตึงและไม่หย่อนจนเกินไป อันเป็นหลักการที่สำคัญของพระพุทธศาสนา ที่เรียกกันว่า “มัชฌิมาปฏิปทา” อันเป็นหลักการที่พระองค์ทรงเลื่อมใสและถ่ายทอดในฐานะของ “องค์ผู้สถาปนาธรรมยุคนิคาย” (दनัย ไชโยธยา, 2544: 137) ในบวรพระพุทธศาสนา

การส่งสารในประกาศรัชกาลที่ 4 ที่ยกขึ้นมาวิเคราะห์นี้ จึงมีเนื้อหาสาระของระบบความคิดความเชื่อแบบโบราณปนอยู่กับความเป็นวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ ไปด้วยพร้อมๆ กัน เปรียบได้ดังเป็นการนำเสนอไอศถที่มี “รสชาติขม” ไม่น่าพึงปรารถนาของหมอผู้ปราดเปรื่องให้กับคนไข้ ซึ่งในความเป็นจริงไอศถนั้นสามารถใช้รักษาโรคให้บรรเทาลงหรือหายจากโรคได้ ฉะนั้นที่ฉนั้น การนำเสนอความรู้แบบวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ให้กับชนชาวสยามครั้งเมื่อ 100 กว่าปีที่แล้ว ก็จะต้องปนไว้ด้วยพื้นฐานของความคิดความเชื่อดั้งเดิมแบบโบราณด้วย จึงจะสามารถเข้าถึงประชาราษฎรได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

สรุป

จากที่ได้กล่าวมาข้างต้นนี้ จึงเป็นการสนับสนุนข้อสรุปที่ว่า ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เป็นยุคสมัยที่ดาราศาสตร์ซึ่งถือว่าเป็นวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ในขณะนั้น กับโหราศาสตร์ เป็นสองทางที่สามารถไปด้วยกันได้ กล่าวคือ ในมิติหนึ่งความเป็นวิทยาศาสตร์และความไม่เป็นวิทยาศาสตร์ ก็สามารถเดินทางไปด้วยพร้อมๆ กันได้ บนถนนสายเดียวกัน

เอกสารอ้างอิง

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และคณะ. (2547). *ประชุม
ประกาศรัชกาลที่ 4*. กรุงเทพมหานคร:
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และ
มนุษยศาสตร์.

दनัย ไชโยธา. (2544). *พัฒนาการของมนุษย์
กับอารยธรรมในราชอาณาจักรไทย
เล่ม 2*. กรุงเทพมหานคร:
โอเดียนสโตร์.

สุนิสา มั่นคง. (2550). *พระบาทสมเด็จพระ
พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว.
กรุงเทพมหานคร: วันเวิลด์.*

สุวรรณ เพชรนิล. (2547). *พระจอมปิ่น 200 ปี
พระบิดาแห่งวิทยาศาสตร์ไทย 196 ปี
สมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ.*

กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์การศาสนา สำนักงาน
พระพุทธศาสนาแห่งชาติ.

อนุสิษฐ์ คุ่มคำมี และคณะ. (มปป.). *ชื่อนี้มีที่มา
เล่ม 4 ชุดวันสำคัญของไทย.*

กรุงเทพมหานคร : เพื่อนเรียน.

อุดม เขยกิจวงศ์. (2550). *พระมหากษัตริย์แห่ง
ราชวงศ์จักรี (รัชกาลที่ 1
ถึงรัชกาลที่ 9).*

กรุงเทพมหานคร : ภูมิปัญญา.